

Г.Қ.Уәлиева, С.У.Жауымбаев

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Таскешу керуен сарайы туралы жазба және археологиялық деректер

Мақалада ортағасырлық Таскешу керуен сарайы туралы жазба және археологиялық деректер қарастырылды. Бұл деректер осынау тарихи ескерткіштің маңыздылығын анықтауға мүмкіндік береді. Ол Шығыс пен Батысты байланыстырған Ұлы Жібек жолының «Ескі Ноғай жолы» деп аталатын солтүстік тармағының бойында орналасқан. Сол себепті Таскешу керуен сарайы орта ғасырларға жататын маңызды ескерткіштің бірі болып табылады (XIII–XVIII ғғ.). Сол замандағы мәдени, экономикалық өмірдің негізгі орны болғандықтан, үлкен ғылыми-тарихи қызығушылық туғызады.

Кілтті сөздер: археология, Қазақстан археологиясы, археологиялық деректер, Атырау облысы, Үстірт қыраты, құрлықтық жол, керуен жолы, өркениет жолы, теңіз жолы.

Қытайдан бастап Батыс Еуропа елдері арасындағы байланыста Каспий теңізінің солтүстік-батыс бөлігі, қазіргі Атырау облысының аумағы үлкен маңызға ие. Орта ғасырда бұл арада Орта Азия мен Батыс елдерін жалғайтын құрлық және теңіз жолы жұмыс жасаған. Үстірт қыраты арқылы Сарайшық пен Көне Үргеніш қалаларын қосатын құрлықтың жолы бойымен Орта Азиядан алып келінген тауарлар Сарайшық қаласына жетіп, Жайық өзенінен Еділ бойындағы Алтын Орда астанасы Сарай-Бату қаласына немесе Каспийдің батыс жағалауына алып баратын желкенді кемелерге тиелетін. XIII–XIV ғғ. бұл жол Батыс пен Шығысты байланыстыратын негізгі керуен жолына айналды.

Бұл жол туралы В.В.Григорьев былай деп мәлімет береді: «Вторая часть пути от Сарайчика до Ургенча издавна привлекала внимание исследователей и довольно хорошо известна. По всей трассе этой караванной дороги, пролежавшей по пустынным безводным районам, на расстояниях, примерно соответствующих одному дневному переходу (около 30 км), были вырыты колодцы и построены караван-сарай, некоторые из них исследованы в последние годы археологами. Начинаясь от Сарайчика дорога впервые описана в 1803 г.» [1; 183].

Академик В.В.Бартольд бұл жолды «Еуропа мен Азияны байланыстырушы өркениет жолы» деп баға берген болатын. «Гораздо чаще посещались Хорезм и Куния-Ургенч с северо-запада. Вместе с образованием монгольской империи возник новый торговый путь из Европы в Азию, путь от берегов Волги через Сарайчик на Урале, Куния-Ургенч, Отрар и Алмалык. Этим путем пользовались как мусульманские, так с XIV в. и европейские купцы» дей келе: «... Здесь проходил главный торговый путь из Европы в Азию; купцы возили свои товары и Сарая на реке Волге через Сарайчик на реке Урале и Устюрт в Куния-Ургенч; мы имеем целый ряд рассказов купцов и других путешественников о направлении этого пути, о характере и цене товаров, о способах передвижения и т.п.» [2].

Орта ғасырларда Хорезм, Хиуа және Төменгі Еділ бойын байланыстырған «Ескі Ноғай жолының» бойындағы ескерткіштер туралы В.В.Григорьевтің «Описание Хивинского ханства и дороги туда из Сарайчиковской крепости» еңбегінде жазылған [1; 184].

XIII ғасырда Каспий теңізінің деңгейі көтеріліп, теңіз жолын пайдалану қиыншылық әкелген кезде құрлық жолының маңызы арта бастады. Алтын Ордадағы Өзбек ханның билігі тұсында осы «Ескі ноғай жолы» делінетін құрлық жолы басымдыққа ие бола бастап, керуен жолында әсем безендірілген бекініс ретіндегі қонақ үйлер, керуен сарайлар салына бастады. А.Левшин «Сарайшық қаласынан Хиуаға дейін Арал мен Каспий теңіздерін бөліп тұрған мойнақ арқылы өтетін бірнеше жол бар, соның ішінде ең жақсысы — «Ноғай жолы» деп жазса [3; 225], белгілі кеңес археологы С.Толстов бұл жолды «Еділге баратын үлкен патша жолы» деп атаған [4; 14].

Ескі Ноғай керуен жолы деп аталған Жібек жолының бір тармағы Сарайшық қаласы мен Көне Үргеніш қаласын жалғайтын жол болды. Осы жол бойында ондаған қалалар мен керуен сарайлар салынып өркендеді. Ол XI–XVIII ғғ. аралығында Еуропа мен Азияны байланыстырған жол еді. Батыс Қазақстан аймағында бұл жолдың екі тармағы қалыптасты. Біріншісі солтүстік жол: Сарайшық–Тасқұдық–Таскешу керуен сарайы. Қайнар бұлағы–Боқаш әулие–Ұшқан ата–Маңсуалмас (Қосқұдық) бекеттері арқылы жүрді. Екінші оңтүстік жол тармағы: Қосқұдықтан оңтүстік батысқа қарай бұрылып, Көптам–Сам және Қарақалпақ жеріндегі Чуруқ–Белеулі–Қосбұлақ–Бұлақ–Ұшқұдық–Пулжай–Үстірт–Дәукескен–Үргеніш қаласына жеткен.

Осы керуен жолымен жүрген керуендерге өзендерден кедергісіз өтіп, демалатын қонақүйлер қызметін атқарған керуен сарайлар мен көпірлер салынған. Соның бірі Сағыз өзеніне салынған Таскешу көпірі мен керуен сарайы.

Керуен сарайдың орналасқан жері туралы бірнеше авторлар өз еңбектерінде мәліметтер қалдырған. Соның бірі С.П.Толстов былай деп жазады: «На левом берегу реки Сагиз находился караван-сарай Тас-кичу, представлявший собой прямоугольную кирпичную постройку (45 x 42 м) с внутренним двором и помещениями вдоль стен» [4; 15].

Керуен сарайдың координаталық орны туралы «Записки Императорского русского географического общества» жинағында: «Ташь-Кичу, укр. *Tasche-kitschou* — окончательно северная широта 43 22 18; принимаемая: долгота от Ферро.64° 9' 13»; Имя наблюдателя Александровъ...1848» деген дерек бар [5].

Сағыз өзенінің бойында орналасқан керуен сарай туралы мәліметті Л.Мейер өз еңбегінде: «Сухопутные пути, проложенные с торговой целью, идут от пограничной линии в южном или юго-восточном направлении, если начать их перечень с востока, то первый путь будет: 1) Троицкая караванная путь; а) из Калмычовской крепости; б) из Сарайчиковской крепости и в) из Гурьева городка они сходились на Сагиз у разрушенной крепости Тас-Качу» нактылай түседі [6; 132]. А.И.Левшин «...каменный брод Таскешу на р. Сагыз» деп жазды [3; 227].

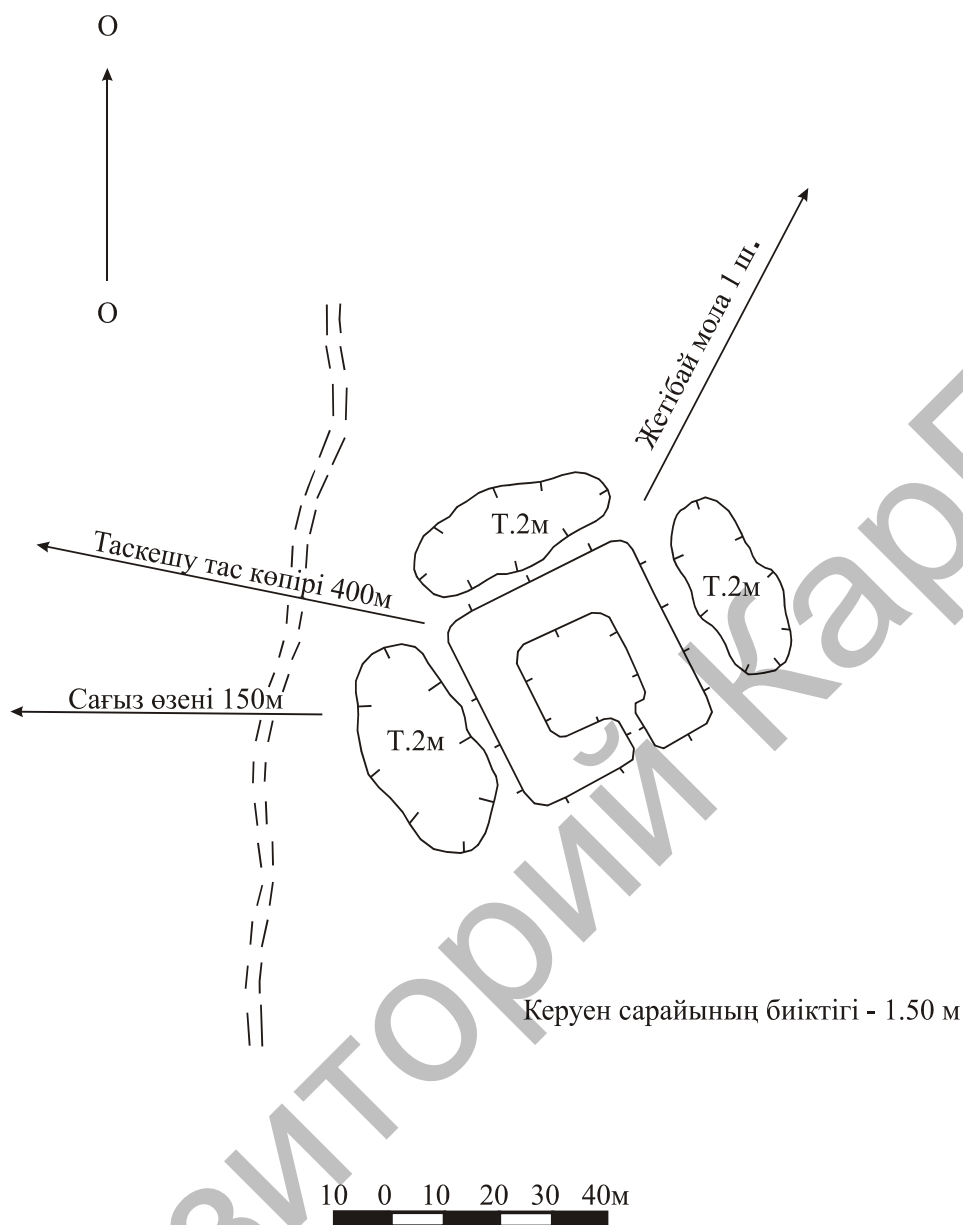
«Таскешу» атауының мағынасы туралы Н.Семенов: «Таш-Гечу значит «каменный брод» деп жазады [7].

Керуен сарайдың салыну уақыты туралы бірнеше болжамдар бар. С.Толстов керуен сарайлар Х ғ. соңы мен XV ғ. басында, әсіресе Хорезм мемлекетінің XI-XII ғасырлардағы Еділ бойы мен Шығыс Европа елдерімен арадағы сауда қатынасының дамыған кезінде тұрғызылған деген пікір айтады [4; 15]. Ә.Кекілбаев Үргеніш пен Сарайшық арасындағы парсылардың ежелгі жолдарының үлгісіндегі бекіністі сауда жолын Х–XI ғасырларда Хорезм шахтары салдырған дейді [8]. Қарақалпақ филиалының ғалымдарының ойынша, бұл күрделі құрылыстар 1312–1342 жж. аралығында билік құрған Алтын Орда ханы Өзбек ханның заманында өмірге келген. Себебі ол кезеңде Хорезм мемлекетін оның өз адамы Тұғлық Темір билеген, сондықтан арадағы қатынас өте жақсы дамыған.

Керуен сарайдың салынуындағы негізгі мақсат — көпестер мен дәулетті саяхатшылар үшін қонақ үй ретінде қызмет ету және Сағыз өзенінен өтетін өткелді қамтамасыз етіп отыру. Бұл туралы Л.Мейер: «...На этом пути особенно замечательна крепостца Тас-Кичу на Сагиз, построенная, очевидно, с целью обеспечить переправу через эту реку» [6; 138]. Сонымен бірге керуен сарай хабаршылар атын ауыстырып алатын пошта бекеті қызметін атқарған. Керуен сарайларды күзететін және сауда жолының, өткелдің жағдайын бақылап отыратын аздаған әскери бөлімшесі қызмет еткен.

Керуен сарай күйдірілген кірпіштен дұрыс төртбұрыш түрінде тұрғызылған (55 x 55 м). Осы мәліметті В.Егоров «Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв.» еңбегінде былай деп дәлелдейді: «Все здания караван сараев имеют стандартную прямоугольную планировку с обязательным внутренним двором и расположенными по внутреннему периметру стен комнатами. Размеры построек от 30 x 25 до 40 x 40 м. Характерной особенностью зданий, возводившихся в пустынных местностях Устюрта, является то, что они сложены не из кирпича, а из бравшегося поблизости ракушечника» [9]. Ал Л.Мейер Таскешу Сырдария бойындағы құландылардың бір бөлігімен ұқсас деген тұжырым жасайды: «...По времени существования и материалам построек ближе всего к упомянутой крепостце Тас-Кичу подходит часть развалин на Сыр-Дарье. Здесь мы встречаем одинаково хорошо сохранившийся тот же кирпич квадратной формы» [6; 140].

Қазіргі кезде бұл жерде құрылыстың қирандысы ғана қалған. Ол Атырау облысы Мақат поселкесінен шығысқа қарай 38 км жерде, Мақат, Қызылқоға, Жылыой аудандарының шекара қиылысында, Сағыз өзенінің сол жақ жағалауында орналасқан (1-сур.).

GPS координатасы N 47°37.250, E O 53°184.

1-сурет. Таскешу керуен сарайының көрінісі [10]

Таскешу керуен сарайын алғаш зерттеген Әлкей Марғұлан 1950 ж. Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы оның суретін, жобасын алды. 1950 ж. Хорезмдік археология-этнографиялық экспедицияның Орал-Үстірт отряды керуен сарайы көлемінің құрылыс қалдығын зерттеді. 1973 ж. керуен сарай мен көпірді М.Меңдіқұлов зерттеді.

Соңғы жылдары керуен сарайдың орнына Атырау облыстық тарих және археология орталығы қазба жұмыстарын жүргізуде. Таскешу керуен сарайы Сағыз өзенінің сол жақ жағалауында орналасқан. Бұл жерде қыш кірпіштер үйілген ғимарат құландысының көлемі 40 x 40 м, биіктігі 1,5 м. Ортасында ашық алаң бар. Кірпіштердің көлемі 30 x 30 x 5 см. Құрылыстың үш жағында көлемі 20 x 20 м, тереңдігі 1 м болатын ойыс шұңқырлар бар. Керуен сарайдан 1 шақырым солтүстікте Жетібай қауымы орналасқан. Онда қыш пен саман кірпіштерден салынған мазарлар мен олардың құландылары бар. Сонымен қатар құлпытас, қойтас тас қойып қаланған мазарлар бар.

Зерттеу жұмыстарының барысында объектінің биіктігі 1,5 м екендігі анықталған. Ғимарат қабырғалары жер шарының төрт жағына шамамен бағытталған. Қыш кірпіштер сол жерде жасалуы да мүмкін. Керуен сарайдың қақпасы ғимараттың оңтүстігінде деген болжам бар.

Керуен сарайдың бұрыштары мен қабырғалардың орта тұстары дөңгелек мұнаралармен бекітілген. Археологиялық қазба жұмыстары кезінде солтүстік-батыс бұрыштан бүтін шеңбер құрайтын мұнара және батыс жардың ортасынан жарты шеңбер тәрізді мұнара ашылған. Мұнара арнайы трапеция түрінде жасалған тастардан тұрғызылған. Тас қабырғаларын бір-біріне қосып қаласа, түзу шеңбер жасайды.

Ғимарат ортасында үлкен алаң болған. Осы алаңды айнала керуен сарайдың сыртқы жарларында қонақ бөлме, ас үй, монша қызметін атқарған шағын бөлмелер орналасқан. Сонымен бірге керуен сарайда зат сақтайтын үлкен қойма болған. Зерттеу жұмысы кезінде сол кездің мәдени қабатынан бір метрдей төмендікте шұңқыр қабырғаларын таспен қалап жасаған жер асты қоймасы ашылды.

Таскешу керуен сарайының қазба жұмыстары жүргізілген батыс жарынан алты бөлме және солтүстік жарда көлемі үлкен жатын бөлме ашылған. Бөлме көлемдері 3,70 x 3,70 м болады. Бөлмелердің ішінде төрт жатын және бір ас бөлмелер бар. Жатын бөлменің әрқайсысына жылыту пештері мен кереует қаланған. Кереует тастан қаланып, іші сазбен толтырылған. Екі жаққа қарай кететін пеш түтіндіктерінің ортасына тандыр орнатылған. Пешті әр түрлі мақсатта пайдаланған. Біріншіден, пеш биік болған, яғни жылы кереует ретінде пайдаланған (суфа), екіншіден, бұл пеш екі жақтағы бөлмені жылытып тұрған және тандырға нан пісіруге мүмкіндік болған.

Керуен сарайдың сыртқы жарының қалыңдығы 1 м 25 см болса (төрт тасты төсеп салған), ішкі жарының қалыңдығы 95 см. Бөлме ішінің едені саз балшықпен нығыздалып сыланған, табалдырық астарына тастар төселген.

Ас үйлер мен жатын бөлмелердің әрқайсысына жылыту пештері орнатылған. Пештен бөлінетін жылу керует ішімен өтіп жататын орынды жылытатын болған. Сарайдың бұрыштары мен сыртқы қабырғаларының орта тұстарында алыстан келе жатқан керуенге бағыт беру мақсатында мұнаралар салынған. Мұнараның диаметрі 3,60 м құрайды. Оның қабырғаларын қалау үшін трапеция түріндегі тастар қолданылған.

Қазба жұмыстары кезінде керуен сарайдан шаруашылықтың әр түріне арналған керамикалық ыдыстардың көптеген түрлері жинақталған. Олардың ішінде сұр және қызыл қыштан жасалған үлкен көлемдегі хумдардың фрагменттері, құмыралар, тәрелкелер, әр түрлі түспен сырланып, безендірілген шыңылтырлы пиала т.б. ыдыстар, сонымен бірге қыштан жасалған шырақ сынықтары, шығырлар да бар. Ыдыстар алуан түрлі өрнектермен, соғылған штамптарымен ерекшеленеді. Мұның ішінде Хорезм, Иран, т.б. елдерден алып келінгендері де аз емес. Бұл керуен сарайдың үлкен сауда орталығы болған қалалармен, көрші елдермен байланысы болғандығын дәлелдейді.

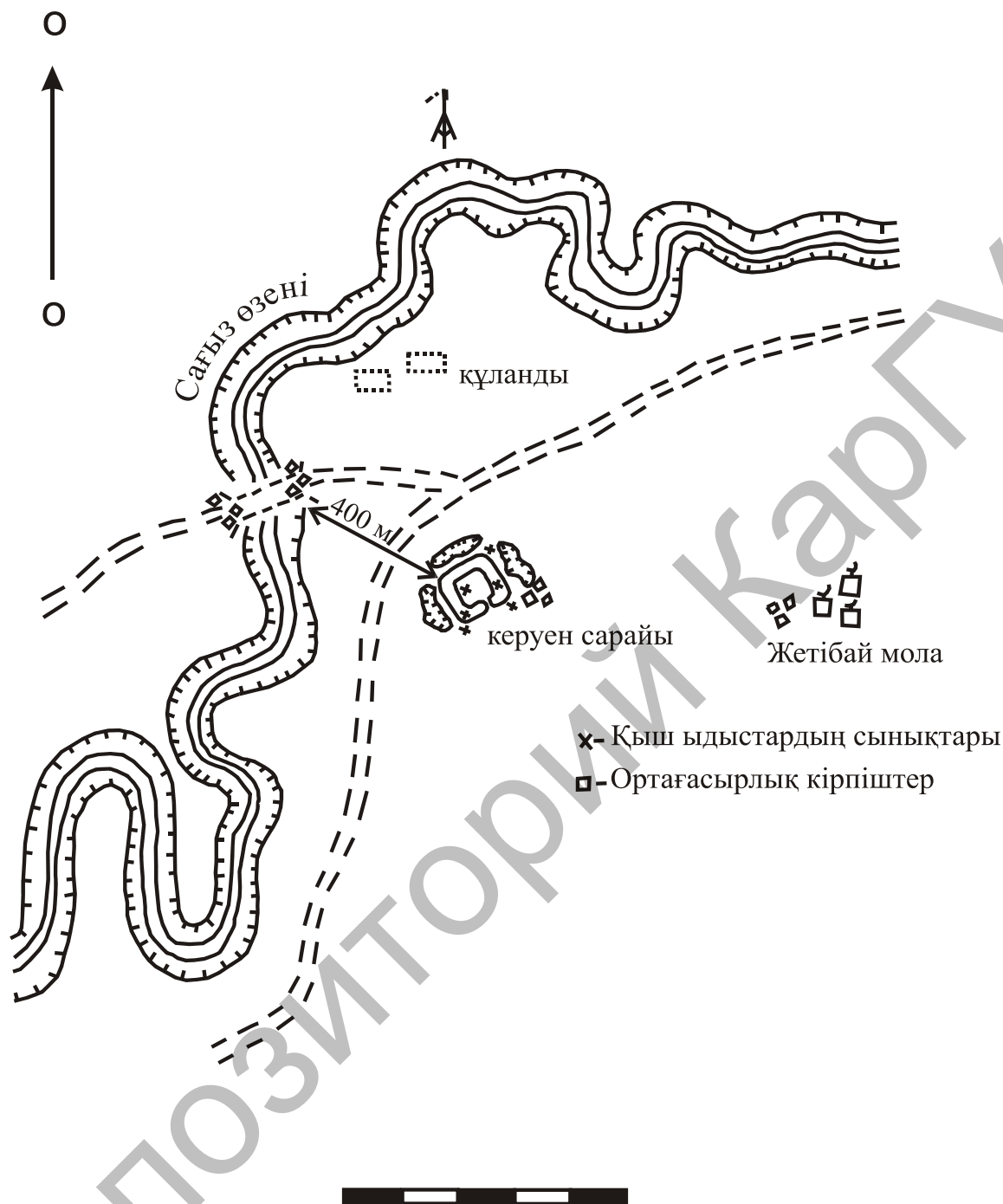
Табылған әшекей бұйымдардың ішінен қыштан жасалған сақина мен моншақтарды, мыс белдеуліктерді атап айтуға болады. Қазба жұмыстары кезінде бұл жерден жез бұйымдар, темір, мыс бұйымдар анықталды.

Табылған жәдігерлердің ішінде мыс тиындар да бар. Алтын Орданың билеушілері Өзбек хан (1313–1341 жж.) және Жәнібек хан (1341–1357 жж.) тұсында соғылған. Өзбек хан тұсында соғылған бір тиынды мысалға алсақ, тиынның бір бетінде арқасына күн арқалаған барыс бейнесі, екінші бетінде «Жоғарғы жарлық пен заң бәріне бірдей» деген сөз жазылған. Керуен-сарайда үлкен сауда қатынасының, ақша айналысының жақсы дамығандығын дәлелдейтін тағы бір фактінің бірі осы болмақ.

Деректерге сүйенсек, керуен сарайдың батысында өтіп жатқан Сағыз өзеніндегі өткел күйдірілген қыш кірпіштен су астына төселініп салынған. Өткен дәуірдің соңында осы жерде мал айдаған халық осы жердегі өткелді көргендіктерін айтады. Бірақ бүгінгі күні бұл жердегі өткелдің құландысының орны ғана сақталған (2-сур.).

Жайық өзеніндегі Таскешу көпірі туралы аңыздар айтылғанымен, оның қай жерде салынғаны туралы дерек жоқ. Бізге жеткені аңыз ғана. Жайық өзеніне 1328–1337 жж. Иван Калитаның жарлығымен салдырған Таскешу көпірінен Асан Қайғы бабамыз өткен. Ол көпір қазіргі Индер ауданы жерінде болған.

Халық аузында «өткелді Асан Қайғы салдыртқан» деген аңыз бар. Екінші аңыз: Асан Қайғы Жайық өзенінің Таскешу көпірінен өткенде «суы татыған бал екен, жағасы тал екен» дейді.

GPS координатасы № 47° 24.284, ЕО 54° 27.935.

2-сурет. Таскешу көпірі құландысының схемалық планы [10]

Сонымен, Жайық өзенінің Таскешу көпірі Индер жеріндегі арнасына салынған. Осы маңда өзен арнасы тарылып, жағалаулары қатты жынысты болып, тұрақты көпір салуға қолайлы болған.

Үшінші аңыз: «Таскешуден итальяндық саяхатшы Марко Поло өткен» деп айтылады. Ал, екінші біреулері Шыңғыс ханның балалары салдыртқан деседі.

Сағыздың Таскешу көпірі туралы Л.Мейер былай деп жазады: «Өткел қырланып тегістелген ақ тастардан төселіп, су оның бетіне шыққанымен тереңдігі төрт вершоктан (4,5 см) жоғарыламайтын, оны салдырған Шыңғыс ұлдарының бірі делінеді».

Бұл жерде автор тек аңызбен жеткен мәліметті айтуы мүмкін. Ол кезеңде көпір қирандысы ғана қалған. Бұл жерде судың көпір үстінен ағып өтіп, кешіп өту туралы мәлімет аңыз болуы керек. Аңыздарды ғылыми түрде саралар болсақ, оның екінші нұсқасы шындыққа жанасатын секілді.

Өйткені өткелді Асан Қайғының салдырды деген пікірінен гөрі, Алтын Орда тұғырында отырған және осы керуен сарайлар мен керуен жолдарының жасақталып дамуына негіз болған. Шыңғыс ханның ұрпақтары дегенге сенуге болады. Себебі, деректерде көрсетілгендей, өткел күйдірілген қыш кірпіштерден салынған, ал бұл көп қаражатты және жұмыс күшін талап ететін жұмыс. Алайда Асан Қайғы бұл көпірдің негізін салған болуы да мүмкін. Осы өткелді іздеудегі тағы бір жағдай, халықтың айтуы бойынша, өткел керуен сарай тұсынан өзенді тіке қиып өтеді. Өткел болуы мүмкін жерлерді зерттеген кезде, өзеннің екі жағынан төменге қарай түсетін жерлер анықталған. Бұл екі жер керуен-сарай тұсында бір-біріне қиғаш орналасқан. Сағыз өзені кезінде ағысы өте қатты өзендердің бірі болғандығын ескерсек, өзен ағысы өткелді тіке соғып құлатпас үшін, қиғаштап салған деген болжам бар.

Сол кездегі көптеген тас көпірлер сияқты көпір тастан салынып, астындағы «аркалардан» су ағып өтіп жатқан. Бұндай көпірлер ортағасырлық кезеңдегі көпір жобаларына тән.

Таскешу көпірінің жобасы Тараз қаласында X–XII ғғ. Тас көпір жобасына ұқсас болған. Салынған уақыты да X–XII ғғ. аралығы болуы керек.

XIII ғасырдан бастап қарқынды жұмыс атқарып келген керуен жолдарында қатынау үрдісі XVI ғасырдың I жартысына қарай уақытша тоқтай бастайды. Жошы Ұлысы кезеңінің аяқ тұсында, 1395 жылы Сарайшық пен Үргеніш қаласын Үстірт арқылы қосатын сауда жолы Әмір Темір әскерімен қиратылған болатын. Алтын Орданың ыдырауынан кейін қайта құрылған көшпелі елдер сауда қатынасын қайта жандандыра бастайды.

Қорыта келгенде, Таскешу керуен сарайы стратегиялық жағынан Еуропа мен Азияның түйісер тұсынан ұтымды орнығып, Хиуа, Хорезм шаһарларына, Төменгі Еділ бойын байланыстырған «Ескі Ноғай жолының» қауіпсіздігін қамтамасыз етумен қатар, осы керуен жолымен жүріп өтетін керуендерге өзендерден кедергісіз өтіп, демалатын көпестер мен саяхатшылар үшін қонақ үй ретінде, хабаршылар атын ауыстырып алатын пошта бекеті қызметін атқарған. Ал Таскешу көпірі ағысы қатты Сағыз өзенінен керуендердің, адамдар мен малдардың кедергісіз өтуін қамтамасыз етіп отырса керек. Сондықтан да Таскешу керуен сарайы мен көпірінің стратегиялық, экономикалық алар орны ерекше. Ал жазба және археологиялық деректер керуен сарайдың мәдени-экономикалық дамуын, қаншалықты тарихымыз үшін маңыздылығын анықтауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Григорьев В. Описание Хивинского ханства и дороги туда из Сарайчиковской крепости. — СПб.: ЗИРГО, 1861. — Т. 19. — 564 с.
- 2 Бартольд В.В. Тюрки: двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. — Алматы: Жалын, 1998. — С. 54.
- 3 Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких гор и степей. — Алматы: Санат, 1996. — 665 с.
- 4 Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции, 1949–1953 гг. / Ред. С.П.Толстов. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — 811 с.
- 5 Записки Императорского русского географического общества: Науч. изд. / Отв. ред. А.Н.Арапетов. — СПб.: Импер. АН, 1855. — С. 110.
- 6 Мейер Л. Киргизская степь Оренбургского ведомства. — Павлодар: ЭКО, 2007. — 191 с.
- 7 Семенов Н. Туземцы Северо-Восточного Кавказа (Рассказы, очерки, исследования, заметки о чеченцах, кумыках и ногайцах и образцы поэзии этих народов). — СПб.: Тип. А.Хомского, 1895. — С. 495.
- 8 Кекілбайұлы Ә. Шығармалар жинағы: 12 томдық. — Т. 7. — Алматы: Өлке, 1999. — 127-б.
- 9 Егоров В. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. — М.: Наука, 1985. — С. 248.
- 10 Атырау облысы тарихи-мәдени мұраны қорғау, қалпына келтіру және пайдалану жөніндегі мемлекеттік инспекциясы: Атырау облысы аймағындағы жаңа сәулет және археология ескерткіштерін анықтау және қорғау тізіміне енгізілген ескерткіштердің жай-күйін тексеру мақсатындағы экспедицияның бірінші кезеңінің ғылыми есебі. — Атырау, 2008.

Г.К.Уалиева, С.У.Жауымбаев

Письменные и археологические источники о караван-сараях Таскишу

В статье рассматриваются письменные и археологические источники средневекового караван-сарая Таскишу. Он расположен на северной ветви Великого Шелкового пути, соединяющей Восток и Запад, так называемая «Старая Ногайская дорога». Караван-сарай Таскишу — один из важных археологических памятников средневековья (XIII–XVIII вв.), представляющий огромный научно-исторический интерес.

G.K.Ualiev, S.U.Zhauymbaev

Written and archaeological sources on caravanserai Taskishu

This article discusses the written and archaeological sources of the medieval caravanserai Taskishu. These sources provide an opportunity to learn about the significance of this historical monument. It is located on the northern branch of the Silk Road connecting East and West, the so-called «Old Nogai road». Therefore, the caravanserai Taskishu is one of the most important archaeological monuments of the Middle Ages (XIII–XVIII cc.). Which is of great scientific and historical interest, as is the main place of cultural and economic life of that time.

ӘОЖ 39 (574)

Г.К.Шайжанова, А.Н.Мұқанова

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Қазақ-жоңғар этномәдени байланыстарының құқықтық проблемалары

Мақалада қазақ-жоңғар этномәдени байланыстарының құқықтық проблемасы талқыланды. Қазақ, жоңғар заңдарының негізгі дереккөздері қарастырылды. «Жеті жарғы» және «Их Цааз» заңдары талданды. Сонымен қатар монғолдық заң ескерткіштеріне назар аударылды. Авторлар қазақ және жоңғар заңдарының өзара байланысын көрсететін теориялық зерттеулердің нәтижесін келтірді. Қазақ-жоңғар халықтарының заңдарындағы ұқсастық элементтері бойынша жалпы қорытынды жасалды.

Кілтті сөздер: Қазақ хандығы, Жоңғар хандығы, қазақ-жоңғар, этникалық үрдістер, мәдениет, саяси-экономикалық байланыстар, құқықтық жүйе, заң, заң-құқықтары, билер.

Қазақ-жоңғар аралық қатынастарда орын алған этникалық үрдістер екі халықтың мәдениетінде, саяси-экономикалық, әлеуметтік негіздерінде өзіндік із қалдырды.

Өзара байланыстардың ұзаққа созылуының нәтижесі аталмыш халықтардың құқықтық жүйесінде де орын алды. Бұл ішінара екі халықтың құқықтық негіздерінің ұқсастығын анықтау мәселесін туғызады. Аталмыш мәселе бүгінгі таңда толық зерттелмеген. Құқықтық негіздерінің ұқсастығы мәселесі кеңестік және қазақстандық тарихнамада зерттеліп талданбады. Бұның басты себебі, тарих және заң ғылымдарының қиылыспауынан туындауы мүмкін.

Монғол халықтарының заңдарын зерттеушілер П.С.Паллас, Ф.И.Леонтович, К.Ф.Голстунский, Я.И.Гурлянд және т.б. [1–4]. Ресейдің оңтүстік шекарасында орналасқан халықтардың заңдарының ұқсастығына назар аударған. Ғалымдарды ұқсастықтардың шығу тарихы, дәстүрлердің өзара әсері, қазақ, қалмақ, монғол, тунгус халықтарының қоғамдық қатынастары қызықтырды. Зерттеушілер аттары аталған халықтардың заңдарының зерттей келе төмендегідей қорытынды жасайды. XIII ғ. басында басталған Шыңғыс ханның басқаруымен болған монғол басқыншылығы өзінің ықпалын Шығыс Еуропа, Чехия, Болгария жерлеріне дейін таратты. Жаулап алған жерлерінде монғолдар өз заңдары мен құқықтарын, дәстүрлері мен салттарын бекітті. Яғни Шыңғыс ханның «Ұлы жасағын» империя құрамына енген халықтар өз заңдарын шығаруда басшылыққа алып, соның негізінде құрастырылған. Монғол-татар заңдарының ірі білгірі К.Ф.Голстунский ең алғашқылардың бірі болып